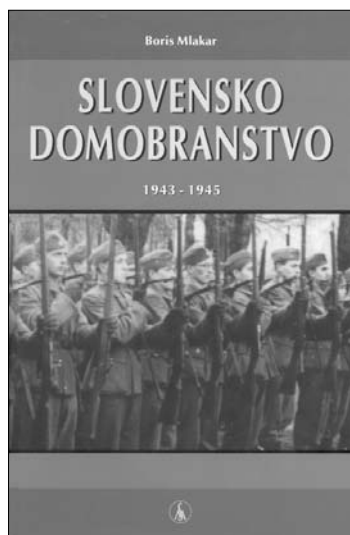

**Boris Mlakar
Slovensko
domobranstvo
1943 – 1945
(Ustanovitev,
organizacija, idejno
ozadje)**

Slovenska matica,
Ljubljana 2003

Verjetno ni pretirano trditi, da je protirevolucionarna plat prelomnega dogajanja 1943 – 1945 našla v lani izšli knjigi Borisa Mlakarja svojo prelomno monografsko ubeseditev. Prelomno se to delo zdi predvsem zato, ker motri zgodovinski pojav domobranstva 1. sistematično, 2. v celoti in 3. z resnim prizadevanjem za objektivnost prikaza: *sine ira et studio*. Naj to splošno oceno utemeljim v nekaj kratkih potezih:

Ad 1) Obravnava v knjigi je celovita, ker prikazuje zgo-

dovino domobranstva v celoti, ne da bi izpostavila kak poseben segment. Bralec bo mogoče pogrešal v njej zgodovino posameznih bojnih operacij, ki pa je morda pridržana (glede na namig na str. 429) za posebno monografijo.

Ad 2) Prikaz je *sistematičen*, ker ne obravnava snovi kar povprek, temveč smotrno razmeji celoto na posamezna področja, ki jih temeljito razišče z bogatim navajanjem arhivskih virov. Ta področja so povzeta v podnaslovu dela (proces ustanovitve Slovenskega domobranstva, njena organizacijska struktura in njeni idejni temelji).

Ad 3) Snov je podana *objektivno*, saj je čutiti, kako se avtor vseskozi skuša zavestno ohraniti v čustveno nevtralni poziciji do obravnavane snovi. To je opazno predvsem v vrednotenjih protirevolucionarne in revolucionarne strani, kjer se avtor trudi opozarjati, kjer je le mogoče, na moralno-politično korektnost obeh taborov (str. 15-20).

Na naših knjižnih policah še ni bilo dela o slovenskem domobranstvu, ki bi tako očitno združevalo vse tri omenjene kvalitete. Ravno njih posrečena povezava v Mlakarjevi monografiji ponuja tudi nespécializiranemu slovenskemu bralcu soliden okvir za povezavo predhodnega fragmentarnega vedenja o tem usodnem dogajanju v smiselno celoto. Omogoča

mu, skratka, da razume to obdobje v njegovi enovitosti in da stopi z njim v pristno razmerje dediča, ki raste v prihodnost iz svetlih in temnih izkušenj svojih dedov.

Kakšna je torej svetlo-temna izkušnja te še ne tako davne preteklosti? Mlakarjeva knjiga jo prikazuje predvsem kot izkušnjo tesnega prepleta dveh dejstev: 1) temeljne moralne neoporečnosti namenov slovenskega protirevolucionarnega tabora in 2) tragičnosti sprotnega zapiranja vseh možnosti, da bi te svoje namene tudi izkazal z odločnejšimi dejanji.

Da bi razumeli dinamiko tega prepleta, je potrebno najprej pojasniti, kaj Mlakar misli z oznako »protirevolucionarni tabor«. Čez celotno knjigo je dokaj jasno, da gre tu za nek relativno neenoten subjekt, ki iz idejnega in organizacijskega vidika prav gotovo ni primerljiv s strogo hierarhično partijsko enovitostjo revolucionarnega tabora (str. 376). Ta neenovitost, ki je imela katastrofalne učinke na bojne rezultate protirevolucionarne strani še posebej v času okrog kapitulacije Italije (str. 65, 76-77), je na institucionalni ravni dobila svojske razsežnosti še posebej od nemške okupacije leta 1943 dalje z razcepom njenega vodstva »na t.i. legalni in ilegalni del. Bistvena značilnost prvega je bila seveda ta, da se je pojavljal na javni sceni in tudi

javno utemeljeval smotrnost sodelovanja z nemškimi oblastmi, kar zadeva domobranstvo, pa se je za njegovo ustanovitev zavzel odkrito in izrazito afirmativno. Domobranstvo za pripadnike 'legale' vsaj na zunaj v glavnem ni bila taktika ali nujno zlo, temveč edino prava pot in vrednota sama po sebi» (str. 373). Sem gre prištevati predvsem t.i. Rupnikov krog in njegove somišljenike, ki niso domobranstva razumeli predvsem kot obrambo pred komunističnim nasiljem, pač pa kot »pozitivno, pravo, graditeljsko narodno revolucijo« (str. 412). Za drugi, ilegalni del, pa »je značilna posredna ali pa neposredna povezava z londonsko vlado, v redkih primerih (...) tudi z zavezniki. Zanj je domobranstvo zaradi povezave z nemškimi oblastmi sicer v določeni meri 'nesrečna zadeva', a hkrati tudi neizogibno nujno zlo in razumljiv rezultat reakcije dela ljudstva in demokratične politike na komunistično nasilje« (str. 373). Sem je spadalo predvsem vodstvo SLS, slovenski četniki, vse tri legije (Slovenska, Sokolska in Narodna), »po subjektivni pripadnosti pa tudi večina domobranskih častnikov« (str. 373).

Toda kljub tej razdeljenosti protikomunističnega tabora Mlakar poudarja, da je »ves čas vojne le prevladoval občutek, da večino niti vleče prav vodstvo SLS, bodisi tisto v domovini bodisi tisto v Londonu,

ter da je to vodstvo glavni nosilec protirevolucionarnega programa, medtem ko so vsi ostali subjekti zgolj sopotniškega značaja oziroma le izvajalci programa» (str. 373). Ta občutek prevladuje tudi ob branju Mlakarjeve knjige. Zato pa bije iz nje toliko bolj na dan moralno-politična korektnost protirevolucionarnega tabora, čigar srce je bilo od vsega začetka vojne do njenega konca na strani zahodnih zaveznikov in usmerjeno proti okupatorju. Sodelovanje s slednjim je bilo torej večinsko dojeto kot gola taktična poteza v samoobrambi pred komunističnim nasiljem. Toda prav ti zavezniki, ki so bili protirevolucionarnemu taboru tako pri srcu, so ga z razvojem dogodkov motrili iz čedalje večje razdalje, njegovo obzorje pa se je na ta način vedno bolj zapiralo.

Mlakar to tragično zapiranje perspektiv zelo prepričljivo opisuje. Cela knjiga je v bistvu en sam prikaz tovrstnega zapiranja v brezizhodnost, ki se začne z začetkom okupacije spomladi in poleti 1941, ko se demokratični (t. j. protirevolucionarni) in komunistični tabor začneta ločeno mobilizirati glede na novonastale razmere. To je čas, ko je v demokratičnem taboru na vseh ravneh vladala jasna in neproblematična prozavezniška usmeritev. Ta naj bi se vojaško uresničila kot odpor proti okupatorju v skladu z

navodili Angležev in londonške vlade ter pod poveljstvom njenega vojaškega zastopnika v domovini Draže Mihajlovića. Upravičeno se ni načrtovalo takojšnjega odpora, saj bi le-ta vodil v krvave represalije nad ljudstvom. Računalo se je na to, da se bodo odločilni preobrati zgodili na svetovnih frontah, katere bi se podpiralo predvsem s sabotažnimi akcijami, medtem ko bi se oborožena vstaja na našem ozemlju izvedla šele proti koncu vojne, ko bi se fronte približale in bi bil sovražnik oslabljen (str. 17). Zato so se protiokupatorske akcije tega tabora (še posebej že omenjenih legij) izražale »predvsem z izdajanjem listov in letakov ter organiziranjem obveščevalne službe« (str. 21).

Toda komunistično vodena (str. 22) OF je zelo drugače pristopila k problemu okupacije, ker jo ni vodila skrb za ohranjanje nedolžnih življenj pred represalijami sovražnikov, pač pa gola revolucionarna intenca: »Kljub vsemu ni dvoma, da je vsaj pri vodilnih komunistih šlo za prvenstveni načrt izvedbe revolucionarnega prevrata in prevzema oblasti, pač ob misli na skorajšnjo zmago Rdeče armade po pričakovanem nemškem napadu. V funkciji tega so se komunisti odločili za organiziranje odpora proti okupatorjem« (str. 18). Tu je seveda mišljen takojšnji oboroženi odpor (str. 21), ki je bil z vidika demokratičnega tabora ra-

zumljen kot »*šamomorilsko početje*« (str. 21), še posebej za slovenski narod, ki je »*premajhen in preveč ranljiv za takšne pustolovščine*« (str. 21).

Kljub nazorskemu in strateškemu razhajanju teh dveh taborov že od vsega začetka okupacije, Mlakar omenja obstoj poskusov vzpostavitve enotnosti s komunisti, k čemur je še posebej spodbujala londonska vlada in Angleži (str. 25). Toda na to enotnost ni bilo več možno misliti, potem ko so se jeseni 1941 iz komunistične strani pričele »že prve usmrtitve (ali likvidacije) nasprotnikov OF, ne le ova-duhov ali morebitnih kolaboracionistov v ožjem smislu. Nekakšen prelom pomeni likvidacija četniškega organizatorja inž. Fanouša Emmerja« (str. 24). Enotnosti skratka ni bilo več možno doseči, ko je postalo jasno, da cilj OF in KPS ni bil le boj proti okupatorju in proti ostalim sovražnikom OF, pač pa tudi (ali celo predvsem) boj proti vsem tistim, ki se bore proti okupatorju samostojno glede na partijsko vodeno OF, pa čeprav v skladu z zahodnimi zaveznički in z večkrat izraženo željo po sodelovanju z OF. To je bil pač primer slovenskih četnikov, t.j. »plavogardistov« ali slovenskega dela Jugoslovanske vojske v domovini (JVv-D), kakor se je glasil njihov uradni naziv. Njim Mlakar posveča kar precej prostora v monografiji. Seveda pa ni šlo

v tej fazi samo za poboje četnikov, pač pa vsakovrstnih civilistov: »*Številke so šle v stotine, sam Kardelj je pisal, da je druga grupa odredov na majhnem odseku mesečno likvidirala do 60 oseb itd. Glede na čas in temeljne okoliščine likvidacij velika večina omenjenih žrtev vse-kakor niso mogli biti kolaboracionisti*« (str. 24). Namen teh pokolov nedolžnih ljudi prepozna Mlakar prav posebej v želji po ustvarjanju razrednega sovražnika, ki bi vzvratno »legitimiral« revolucionarno akcijo: »*Po oceni nekdanjih akterjev, npr. Dušana Pirjevca, je partija tedaj belo gardo rabila in jo do neke mere tudi ustvarjala, saj je le s tem lahko še nadalje ohranjala in stopnjevala svoj revolucionarni pohod*« (str. 24). Vso to nasilje je prisililo demokratično stran k organiziranju samoobrambe ljudstva pred OF, kar pa (glede na stanje vojaške organiziranosti demokratičnega tabora) ni bilo izvedljivo brez pomoči italijanskega okupatorja. Tako so nastale vaške straže (str. 25-26). Govoriti o takšni samoobrambi pred OF s pomočjo Italijanov kot o kolaboraciji je glede na razmere seveda zelo zavajajoče, govoriti o narodnem izdajstvu pa je popoln nesmisel.

Toda kljub vsemu temu nasilju, ki ga je demokratična stran utrpela po krivici in kateremu se je upravičeno oboroženo zoperstavila, so se leta 1943 ob kapitulaciji Italije

pojavi iz demokratičnega tabora ponovni apeli k narodni edinosti in predlogi o skupni borbi z OF proti okupatorju. Mlakar navaja kot značilen primer teh poskusov predlog, ki ga je skupaj z ribniškim občinskim svetom oblikoval podpolk. Josip Dežman:

»1) Pridružimo se želji partizanov glede borbe proti okupatorjem.

2) Garancija obeh strani, da se nad narodom ne izvrše nikakršne represalije ali maščevanja.

3) Vaške straže in četniki imajo ostati kot samostalne enitnice. Za komandante bi se našel način za skupno delovanje v borbi proti okupatorju.« (str. 57-58)

Take predloge pa je OF seveda sistematično odbijala, saj je v svoji revolucionarni nastrojenosti sprejemala od oboroženih formacij demokratične strani samo »brezpogojno kapitulacijo« (str. 57). Primarnost težnje po prevzemu oblasti iz komunistične strani se je po padcu Turjaka leta 1943 pokazala še iz ene vidika: partijski teror na Kočevskem procesu se je še enkrat usmeril predvsem proti prozavzeniškim in na sodelovanje z OF pripravljenim četnikom: »*Na to naj bi kazalo tudi zanimanje iz strani partizanov za podpolk. Dežmana in za četnike po osvojitvi Turjaka ter sploh njihov 'bes na plave', ki so jih nato med ujetniki vneto iskali. Partizanska justica je bila do*

četniških ujetnikov dosti bolj stroga kot do vaških stražarjev, saj so bili usmerčeni skoraj vsi, kar bi bilo nerazumljivo, če bi iskali vzroke samo v njihovem poprejšnjem bojevanju proti partizanom» (str. 79). Malo pred tem Mlakar poudarja: »Gotovo ni bilo naključje, da je partizanska vojska Grčarice [četniško postojanko, op. I.K.] tako odločno napadla ter, da je odbila že vsako pomisel na skupni boj s četniki proti Italijanom oziroma Nemcem« (str. 79). Ves ta bes na eksplicitno prozavezniške toda ne-komunistične formacije pa je verjetno imel svoj razlog še prav posebej v tem, da je bila četniška, prozavezniška usmerjenost demokratičnega tabora glavni argument, ki je pred očmi Angležev onemogočal prikazovanje OF in KPS (kakor tudi KPJ) kot edinega legitimnega nosilca boja proti okupatorju in s tem edinega kandidata za prevzem oblasti po vojni (str. 79). Ob teh navedbah se dovolj jasno prebujata občutek, kako nemogoče je bilo demokratičnemu taboru doseči medvojno enotnost z OF v boju proti okupatorju. OF očitno take enotnosti ni hotela, hotela je izključno »brezpogojno kapitulacijo« nasprotne strani, njeno podrediv, popoln prevzem oblasti.

Tako nam Mlakar prikazuje, kako so se demokratičnemu taboru sproti zapirale možnosti, da bi z dejanji izkazal svoje demokratične na-

mene pred zahodnimi zavezniki. Te možnosti mu je sistematično in zavestno zapirala OF s svojim natančno v to usmerjenim terorjem, ki je demokrate spravljala v vedno bolj dušеч objem okupatorja kot edinega vira orožja in logistične podpore za obrambo pred komunisti. S tem pa je OF spretno postavljala demokratični tabor v še toliko manj zavidljivo vlogo pred očmi zaveznikov: »Od tod so izhajale težave slovenskih zastopnikov v emigrantski vladi, da bi takrat in pozneje zaveznikom pozitivno razložili slovensko kvadraturu kroga, namreč sodelovanje prozahodnih slovenskih enot z okupatorjem zaradi samooobrambe pred partizani, ki so bili zavezniki zahodnih zaveznikov« (str. 79). Tak položaj, ki je prikazoval zaveznikom lojalnost slovenskega demokratičnega tabora v zelo sumljivi luči, se je v bistvenem ohranil do konca vojne in je v veliki meri tudi botroval tragični usodi vrnjenih domobrancev.

Ob teh ključnih tezah Mlakarjeve knjige se človeku vendarle porodi vprašanje o tem, kaj bi bilo treba tedaj storiti, da bi se izognili tako tragično razcepljeni situaciji slovenskega demokratičnega tabora? Mlakar izpostavi tri možne poti ravnanja v tem položaju: 1) vključitev v OF, 2) začetek takojšnjega oboroženega odpora proti okupatorju, ki bi bil samostojen glede na OF in bi se ji tako po potrebi lah-

ko tudi zoperstavil in 3) mehki odpor proti okupatorju v duhu Mihajlovičeve doktrine ter hkratna samoobramba pred OF (str. 21-24).

Prva možnost ni bila sprejemljiva, ker bi pomenila kapitulacijo pred (predvidenim ali že navzočim) revolucionarnim nasiljem partije, ki zagotovo ne bi izbirala sredstev za popoln prevzem oblasti znotraj OF (str. 22), kot jih ni izbirala pri siceršnjem vzpostavljanju lastne oblasti. Druga možnost je bila izključena iz moralnih razlogov, ker bi takojšen oborožen odpor proti okupatorju vodil v krvave represalije okupatorja nad nedolžnimi (str. 23). Izključena pa je bila tudi zato, ker bi OF usmerila vse svoje sile v zatrtje takega od nje neodvisnega odpora (kot jih je usmerila proti četnikom) in bi iz tega razloga civilno prebivalstvo trpelo še pod komunističnimi represalijami za povrh. Tretja možnost je bila dejansko izbrana, a je vodila v omenjeni tragični razcep.

Je bila torej nesrečna politična situacija demokratičnega tabora neizbežno usojena? Zdi se, da Mlakarjeva knjiga pritrdilno odgovarja na to ključno vprašanje. Vendar s takim odgovorom ostaja krščanski bralec nekako nepotešen. Ali nas res lahko Bog, ki vodi zgodovino, pahne v položaj, ki terja tisoče in tisoče nedolžnih življenj, ne da bi mogli uzreti najmanjše mož-

nosti, da bi tako zlo lahko preprečili? To se zdi komaj verjetno. To je lahko kvečjemu blizu stoiško-fatalističnemu, ne pa krščanskemu odrešenjskemu pogledu na zgodovino. Bog dopušča zlo zato, da bi se iz njega porodilo dobro, da bi se iz njega kaj naučili in preteklih napak z Njegovo pomočjo nikoli več ne ponovili.

Vendar, kje je bila napaka demokratičnega tabora? Zdi se, da kar se je *med vojno* dogajalo, se ni moglo zvrstiti drugače, kot se je. Tu neke bistvene alternative, kot smo videli, niso bile moralno oz. politično možne. Vse je po nujnosti vodilo demokratični blok v brezizhodno situacijo. Napaka se je torej lahko zgodila edino *pred vojno*. Zgodila pa se je lahko edino v odnosu do tistega ključnega sovražnega medvojnega dejavnika, katerega bi lahko demokratični tabor pred vojno v zadostni meri omajal, da bi v medvojnem času ne bil več škodljiv. Ta dejavnik pa je bila edino KPS in v širšem jugoslovanskem okviru KPJ, saj slovenski demokratični tabor ne bi mogel pred vojno bistveno vplivati na druga dva ključna sovražna dejavnika: na nemškega in italijanskega okupatorja.

Če bi se torej predvojna oblast na Slovenskem in širše v Jugoslaviji temeljiteje zamislila v komunistično nevarnost (oktobrska revolucija je bil dovolj poučen material za

takšen premislek) in če bi dosledneje preganjala tako izrazito agresivno in nasilno organizacijo, kot je bila KP(J), ter odločneje kaznovala njene glavne nosilce, bi zagotovo do pojava OF ne prišlo in bi lahko demokratične sile mirno sledile smotrnemu Mihajlovičevemu načrtu za boj proti okupatorju. Takšno odločno protikomunistično stališče je demokratični tabor razvil šele med vojno z nastopom Slovenskega domobranstva leta 1943 (str. 402 sl., 429), vendar je ta pristop (zakoreninjen predvsem v Rupnikovem »orjunaškem« krogu (str. 141, 402 sl.)) nastopil prepozno in v nesrečni politični konstelaciji. Ukrepi Kraljevine Jugoslavije proti KPJ (t.i. »Obznana«) pa so bili popolnoma nesorazmerni z objektivno nevarnostjo, ki jo je predstavljala KPJ (pomislimo le, da je bil Tito leta 1928 obsojen kot član najvišjega vodstva KPJ na borih 5 let zaporne kazni). Jasno je torej, da se je KPS lahko razrasla do tistih razsežnosti, ki so v Sloveniji omogočile pojav OF, če so bili vsi njeni glavni akterji takrat na prostosti.

Toda to niso le napake iz preteklosti. Liberalno-demokratično načelo strpnosti, kot ga je izvirno formuliral John Locke, predvideva strpnost do strpnih, a tudi nestrpnost do nestrpnih. Če demokracija s preventivnimi ukrepi ne onemogoča delovanje nestrpnosti, lahko ta s pomočjo tak-

šne ali drugačne nasilne akcije hitro preobrne demokracijo v tiranijo, kot se je to zgodilo v Sloveniji leta 1945. To spoznanje, ki je stalo toliko življenj, pa naša domnevno demokratična javnost kaj rada izgublja izpred oči, ko si polni usta s parolami o strpnosti za vsako ceno.

Ivo Kerže

Bogdan Žorž
Razvajenost – rak
sodobne vzgoje
Mohorjeva družba Celje,
2002.

V sklopu Družinske knjižnice pri Mohorjevi družbi Celje je leta 2002 izšla knjiga Bogdana Žorža, ki nosi pomenljiv naslov *Razvajenost – rak sodobne vzgoje*. Šokanten naslov. Naslov, ki vzdrami bralca iz vsakodnevnega otopelosti in ga prisili, da preveri pri sebi in drugih, ali je rakasta